

TAM BAĞIMSIZLIK / MİLLÎ BİRLİK VE BERABERLİK SÜRECİNDE ERZURUM VE ERZURUM KONGRESİ

Selami KILIÇ*

ÖZET

19 Mayıs 1919’da Samsun’da, Anadolu topraklarına ayak basan Mustafa Kemal Paşa’nın görünürdeki görevi; bölgedeki düzen ve güveni sağlamaktır. Ancak O’nun asıl görevi ve ana hedefi; **“temeli ulus egemenliğine dayalı tam bağımsız yeni bir Türk devleti”** kurmaktır.

Bu kutsal hedefe ulaşmanın yolu da millî birlik ve beraberlik ruhuyla **“ya istiklâl ya ölüm”** sloganının gerçekleşmesi, tam bağımsız yeni bir Türk devletin kurulmasıdır. Bu kutsal görev, birtakım önemli aşamalardan sonra tamamlandı ve arzu edilen hedefe ulaşıldı. İlk aşama Amasya Genelgesi’yle gerçekleşti ve Erzurum Kongresi’nde alınan kararlarla millî yürüyüşün temelleri atıldı. Erzurum ve Sivas Kongreleri, Büyük Millet Meclisi’nin açılması ve 1921 Anayasa’sı bu süreçteki önemli kilometre taşlarıdır.

Ulus egemenliğinin temeli Erzurum’da atıldı ve daha sonra 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılmasıyla kişi egemenliğinden ulus egemenliğine geçildi.

Anahtar kelimeler: Atatürk, Türkiye, Samsun, Erzurum, Sivas.

*Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, drselami@atauni.edu.tr

ERZURUM AND ERZURUM CONGRESS IN THE PROCESS OF FULL INDEPENDENCE / NATIONAL UNITY

ABSTRACT

The duty of Mustafa Kemal Atatürk, who set foot on Anatolia in Samsun on May 19 of 1919 was to provide the security and the order in the region. However, his major mission was to found "a new fully independent Turkish government that was based on national sovereignty".

In Turkey, transitional process from personal sovereignty to national sovereignty was completed after several important processes and the intended aim was achieved. The first process was Amasya Circular and decisions taken in Erzurum Congress formed the originals of the national sovereignty. Erzurum and Sivas Congresses, the opening of Grand National Assembly, and the Constitution of 1921 were milestones in the process.

Transitional process that began in Erzurum was completed after abolition of the sultanate on November 1 of 1922 and national sovereignty was provided by the transition from understanding of ummah to the sense of nation.

Keywords: Atatürk, Turkey, Samsun, Erzurum, Sivas.

Erzurum Kongresi: Hiçbir baskı, hiçbir yönlendirme olmadan Türk halkının kendi hür iradesiyle almış olduğu millî bir kararın hayata geçirildiği, Türk milletinin var olduğunun ve var olamaya devam edeceğinin en bariz göstergesidir.

GİRİŞ

30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi, bir “*esaret ve teslimiyet*” belgesi ve Osmanlı’nın kendi eliyle imzaladığı idam fermanıydı. Bir başka ifadeyle, çok ağır koşullar içeren mütareke; Osmanlı Devleti’nin yok oluşunun, tarih sahnesinden silinişinin bir göstergesiydi. Büyük devletler bu mütareke ile Osmanlı üzerindeki emellerini gerçekleştirebilecek hukuksal dayanağı bulmuşlardı. Mütarekenin 24. maddesinde: “*Vilâyât-ı Sitte’de¹ karışıklık çıktığı takdirde, sözü edilen bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf devletleri muhafaza ederler*” deniliyordu². İngilizler bu madde ile öteden beri Doğu Anadolu’da bağımsız bir Ermeni devleti kurmaya çalışan Ermenilere bir yurt hazırlamayı ve Batum ile İnebolu arasında “*Rum Pontus Devleti*” kurmak isteyen Rumlara fırsat vermeyi gözetiyorlardı. Ermeni tehlikesinin mütareke metninde de yer alması, daha doğrusu her maddesiyle Osmanlı’nın kayıtsız ve koşulsuz teslimiyetini öngören bu mütareke, Türk halkının mücadele ruhunu geliştirdi ve bağımsız bir devlet yönetimine kavuşma özlemini artırdı. Mütareke hükümlerine uymaya gerek görülmeden başlayan işgallere karşı ilk tepki ve direnme hareketi İstanbul’da başladı ve çeşitli isimler altında kurulan cemiyetler Anadolu’nun her tarafına yayıldı. Bu cemiyetlerin ortak amacı; özellikle galip devletlere karşı, Osmanlı Devleti’nin hakkını ve hukukunu savunmak, buldukları bölgelerin etnik ve tarihi yönleriyle Osmanlı Devleti’ne ait olduğu gerçeğini çeşitli vasıta ve incelemelerle kanıtlamaya çalışmaktı³.

Doğu Anadolu’nun Ermenilere bırakılacağı tehlikesi İstanbul’daki bazı Doğulu aydınların bir araya gelmelerini sağladı. Bu aydınlar “*Altı Vilayetin*” Ermenilere bırakılmak istenmesine karşı direniyorlardı. Kendi illerinden

¹ Vilâyât-ı Sitte (Altı vilayet), Doğu Anadolu’nun sancaklarıyla birlikte Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Sivas vilayetleriydi. Mütarekenin İngilizce metninde ise altı vilayet, “*Altı Ermeni Vilayeti*” olarak ifade edilmişti (Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1983, s. 13; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, İstanbul, 1976, s. 48).

² Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948, s. 73.

³ Kemal Atatürk, **Nutuk**, I (1919-1920), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 2-6; Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, I, İstanbul, 1991, s. 139.

Ermenilere toprak verileceğini duyan Doğu Anadolu halkı da büyük bir heyecan ve endişeye kapıldı. İşte bu ortak tehlike üzerine İstanbul'daki Doğulu aydınlar, 4 Aralık 1918'de "*Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*"ni kurmuşlardı. Mustafa Kemal (Atatürk), Büyük Söylev'inde, bu cemiyetin çalışma ve girişimlerini değerlendirirken, "*Cemiyetin İstanbul'daki yönetim merkezinin, uygar ve bilimsel yollara başvurarak hedefe ulaşabileceği konusunda fazla iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten de bu yolda çalışmalar yapmaktan geri durmuyor. Doğu illerindeki Müslüman unsurların haklarını savunmak üzere Le Pays adında Fransızca bir gazete yayınlıyor. Hadisat gazetesinin çıkarma hakkını alıyor. Bir yandan da İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine ve başbakanlarına muhtıra veriyor. Avrupa'ya bir heyet gönderme girişiminde bulunuyor. Bu açıklamalardan kolaylıkla anlaşılacağı üzere, cemiyetin kuruluşuna yol açan asıl neden ve düşünce, doğu illerinin Ermenilere verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin gerçekleşmesinin de Doğu illeri nüfusunda Ermenilerin çoğunlukta gösterilmesine ve tarihi haklar bakımından onlara öncelik tanınmasına çalışanların, bilimsel ve tarihi belgelerle dünya kamuoyunu aldatmayı başarmalarına ve bir de Müslüman halkın Ermenileri topluca öldüren barbarlar olduğu iftirasının bir gerçekmiş gibi kabulüne bağlı olduğu düşüncesi ağır basıyor. İşte bundan dolayıdır ki cemiyet, aynı gerekçeye dayanarak ve aynı yollardan yürüyerek tarihi ve millî hakları savunmaya çalışıyor*" diyordu⁴.

Söz konusu cemiyetin kuruluşundan sonra, Erzurumlu Hoca Raif Efendi ve yine Erzurumlu bir öğretmen Cevat Dursunoğlu İstanbul'a giderek, ilgililerle ve bu arada Süleyman Nazif Bey'le görüşmüşlerdi. Yapılan görüşmeler sonucunda, cemiyetin bir şubesinin Erzurum'da açılması izni alındı ve 10 Mart 1919'da "*Doğu Vilayetleri Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi*" açıldı. Böylece Kurtuluş Savaşı'nın ilk örgütlenmesi Doğu'da başlamış oluyordu⁵. Cemiyetin 19 kişilik yönetim kurulunun başkanı Hoca Raif Efendi, kâtabi de Cevat Dursunoğlu idi. Erzurum'da "*Vilâyât-ı Şarkıyye Ermenistan Olamaz*" sloganıyla yeniden yayın hayatına başlayan *Albayrak*

⁴ Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 4.

⁵ Doğu'daki ilk örgütlenme "Kars Millî İslam Şura'sıydı" Bu örgütlenme Ardahan ve Kars Kongrelerini yaparak merkezi Kars'ta bulunan "Cenub-ı Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliye'sini" kurmuştu. Ocak 1919'da kurulan bu hükümet, Nisan 1919'da İngilizler tarafından ortadan kaldırılmış ve üyeleri tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmişlerdi. Geniş Bilgi için bkz: A. Ender Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

gazetesi de cemiyetin düşünce ve çalışmalarını aksettirmektedir⁶. Cemiyetin Erzurum Şubesi'nin açılması ile birlikte bölgenin aydın kişileri fikir ve işbirliği yaparak, halk üzerinde etkili olmaya ve yapılan açıklamalarla Doğu Anadolu halkını Millî Mücadele'ye teşvik etmeye başlamışlardı⁷.

⁶ Albayrak gazetesi hakkında geniş bilgi için bkz: Dursun Ali Akbulut, **Albayrak Olayı**, Erzurum, 1991.

⁷ Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadele'de Erzurum**, Ankara, 1946, s. 17-21, 33-35; Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968, s. 21-22.

Türk Kurtuluş Savaşı tarihinde Erzurum'un müstesna bir yeri vardır. Millî mukavemet hareketi ilk önce burada başladı ve daha sonra tüm yurda yayıldı.

O günlerde Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne atanan ünlü Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın, görevi başına gelmek üzere yola çıktığı öğrenilince, ufukta bir umut ışığı belirdi ve gönüllere bir dereceye kadar ferahlık serpiydi. İşte tam bu sıralarda, İzmir'in ansızın Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberi Erzurum'da bir bomba gibi patladı.

Aynı felâketin hem de çok daha korkunç şekliyle, Ermeniler tarafından yapılacağına, Doğu illeri halkının artık şüphesi kalmamıştı. Şimdi sıranın kendisine geldiğini görüyordu. Bu nedenle bura ahalisinin İzmir işgaline karşı gösterdiği tepki son derece şiddetli oldu. Vatanın her yanından olduğu gibi buralardan da protesto sesleri yükseldi. Padişaha, hükümete, Amiral Calt-horpe'e ve galip devletler temsilcilerine protestolar yağdırıldı.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği, Erzurum'da ilk defa tam da işgal günü, 15 Mayıs 1919'da ajans haberlerinden ve Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali imzasıyla gelen telgraftan öğrenildi. Haber, derhal etrafa duyuruldu. Erzurum merkezinde "*Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*" üyeleri hemen bir miting heyeti kurdu. Bu heyet 16 Mayıs'ta valiliğe başvurarak, İzmir'in işgalini protesto etmek gayesiyle, 18 Mayıs günü düzenlemek istediği bir miting için müsaade aldı. Dava vekili Hüseyin Avni, Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati ve Dursunbey Zade Cevat imzalarıyla vilayete verilen dilekçede: "*İzmir ve havalisinin Yunanistan'a ilhakına İtilaf Devletlerince karar verildiği ve 14 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Yunan askeri tarafından işgaline başlandığı ajanslardan öğrenildi; hak ve adalete aykırı bu kararı uygulamanın imkânsız olduğunu ve bunu bütün Türklüğün protesto eylediğini Erzurum ahalisi adına İtilaf Devletlerinin İstanbul ve Erzurum'daki temsilcilerine bildirilmesi için 18 Mayıs günü hükümet konağı önünde bir miting yapılacaktır*" deniliyordu.

Vilayetten alınan izin üzerine Erzurum merkezinde 18 Mayıs günü cemiyetin "*delalet ve rehberliği*" ile düzenlenen mitinge Erzurumlular büyük rağbet göstermişlerdi. Kalabalık önünde söz alanlardan Dursunbey Zade Mehmet Cevat Bey (Cevat Dursunoğlu), hemşehrilerine yaptığı heyecanlı konuşmasında; "*işte gördünüz; İzmir faciası, düşmanın asıl niyeti hakkında öteden beri size anlatmak istediklerimizin gerçek olduğunu ispat etti. Nasıl ki İzmirli sabahın birinde ansızın vahşi Rumların baskınına uğramışlarsa onlardan daha vahşi olan Ermenilerin de yakında üzerimize saldıracaklarına artık şüphe mi kalmıştır? İtilaf Devletlerinin Doğu Anadolu'muzu Ermenilere vermek kararında olduklarını duymayan kalmamıştır. Rus işgali sırasında Ermenilerin Erzurum'da yaptıklarını gözlerinizle gördünüz. Yalnız Erzurum şehrinde binlerce Türkü nasıl boğazladıklarına şahit oldunuz. Eğer Ermeniler bir daha bu topraklara ayak basacak olurlarsa tek Türkü sağ bırakmayacaklardır. Buna meydan vermemenin tek çaresi, teşkilatlanıp saldırgana karşı koymaktır. Bilesiniz ki bunun dışında herhangi bir kurtuluş yoktur*" diyordu.

Miting sonunda Amerika Devlet Başkanı Wilson'a ve İtilaf Devletleri temsilcilerine müracaat edilerek, yapılan bu hukuk dışı hareketin protesto edilmesine ve işlenen hatanın tashihi rica olunmasına karar verilmiş ve bu anlamdaki telgraflar gerekli makamlara gönderilmiştir (Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki

Türk milleti millî birlik ve beraberlik ruhu içerisinde örgütlenip, Türk'ün haklı davasını tüm dünyaya duyurmaya çalışırken; mütarekeyi sert bir dille eleştiren ve mütareke hükümlerine uyulmaksızın başlatılan işgalleri tepki ile karşılayan Mustafa Kemal, “*Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı*” görevinden alındı ve Kasım 1918’de İstanbul’a döndü. Millî Mücadele’yi başlatmak için başkentte birtakım girişimlerde ve görüşmelerde bulunan Mustafa Kemal, kararını vermişti: Anadolu’ya geçmek ve mücadeleyi oradan başlatmak. Ancak herhangi bir görev ve yetkisi olmadan da Anadolu’ya geçmek istemiyordu. Gelişen olaylar ve girişimler sonucunda, İngiliz Hükümetinin isteği ve Osmanlı Hükümetinin onayı ile 9. Ordu Müfettişliği’ne atandı. 16 Mayıs 1919’da İstanbul’dan ayrılan Mustafa Kemal’in geniş yetkileri bulunuyordu.

19 Mayıs’ta Samsun’da, Anadolu topraklarına ayak basan Mustafa Kemal’in görünürdeki görevi; Samsun ve Amasya çevresindeki düzen ve güveni sağlamaktı. Samsun’dan gönderdiği raporlarında⁸; sözü edilen bölgede huzursuzluğun ve düzensizliğin bulunduğunu doğruluyor ve bölgeyi güven ortamına kavuşturmaya gayret edeceğini belirtiyordu. Diğer taraftan raporlarında bölgede gerçekten bir düzensizlik ve huzursuzluğun olduğunu doğruluyor ancak, İngilizlerin iddia ettiği gibi tüm bu olumsuzlukları Türklerin değil aksine bölgede faaliyet gösteren Rum-Pontus çetelerinin çıkardığını söylüyordu. Bununla birlikte O’nun asıl görevi ve belirlediği biricik hedefi; “*Temeli ulus egemenliğine dayalı tam bağımsız yeni bir Türk devleti*” kurmaktı. Bu yüce hedefin gerçekleşmesi yolundaki temel felsefesi ise;

“Vatanın bütünlüğünün, ulusun bağımsızlığının ve bunun doğal sonucu olarak da ulus egemenliğinin sağlanmasında alınan tüm kararları ‘vicdanında millî bir sır’ olarak saklamak, uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmaktı”.

Mustafa Kemal, kurtuluşun ancak, halk ve ordunun işbirliği ile gerçekleşebileceğini çok iyi biliyor, Ali Fuat (Cebesoy) ve Kâzım Karabekir’e çektiği

Tepkileri”, **Atatürk Konferansları III (1969)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s. 118-121).

⁸ Mithat Sertoğlu, “Mustafa Kemal’in Samsun’dan Gönderdiği İki Mühim Rapor”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD)**, S 14, (Kasım-1968), s. 9.

telgraflarla Anadolu'da olduğunu haber veriyor ve kendileri ile daha sıkı temasta bulunmak istediğini bildiriyordu⁹.

Öte yandan Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesinden çok memnun kalan Kâzım Karabekir, O'nun çok tehlikeli olan bölgeden bir an önce ayrılarak, Erzurum'a gelmesini ve sivil inisiyatifin başına geçmesini istiyor ve bu konuda ısrar ediyordu¹⁰.

Samsun'da daha fazla kalmayı güvenlik açısından sakıncalı gören Mustafa Kemal, 25 Mayıs'ta Havza'ya geldi. Ülkenin içinde bulunduğu genel durum hakkında halkı aydınlatmaya ve millî mücadele için oluşturulan kuruluşların yaygınlaştırılması için çalışmalarına başladı. 28 Mayıs'ta işgallerin protesto edilmesi, miting ve gösteriler yapılması konusunda tüm yurttaki sivil ve askerî yöneticilere gönderdiği genelge, memleket genelinde büyük yankılar uyandırdı. Düzenlenen mitinglere binlerce insan katıldı. Özellikle İstanbul'daki mitingler halkı galeyana getirdi ve İstanbul halkı millî birlik ve beraberlik ruhu içerisinde, milletin bağımsızlığı ve vatanın bütünlüğü için bir araya geldi¹¹. Halk arasında büyük heyecan uyandıran Havza Genelgesi'nde; *"Yurt bütünlüğünün korunması, bunun için millî teşkilat kurulması, düşman işgalini protesto etmek için mitingler yapılması ve bu hareketlerin kamuoyuna, İstanbul Hükümetine ve yabancı devletlere duyurulması"* isteniyordu¹².

Bu genelge üzerine, işgalleri protesto etmek için halkın sokaklara dökülmesi, geniş katılımlı mitinglerin düzenlenmesi İngilizleri kuşkulandırdı ve İstanbul Hükümetinden Mustafa Kemal'in geri çağırılması istendi. İngiliz Generali Milne'nin baskıları ile 8 Haziran'da Mustafa Kemal geri çağırıldı. Ancak bu sırada tarihi görevinin henüz daha yeni başladığını kabul eden Mustafa Kemal, memleketin kurtuluşu için nelerin yapılması gerektiğini düşünüyordu ve artık İstanbul'a dönmemeye kararlıydı.

12 Haziran'da Havza'dan ayrılarak Amasya'ya geldi ve büyük bir coşku ile karşılandı. Burada yaptığı konuşmalarda memleketin durumunu açıklıyor ve halkı harekete geçmeye çağırıyordu. Amasya'da büyük bir dayanak bulan Mustafa Kemal, bir taraftan Anadolu'daki komutanlara duygu ve

⁹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 16-17.

¹⁰ Kâzım, Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 29; M. Fahrettin Kırzioğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Ankara, 1993, s. 29-30.

¹¹ Bkz: Halide Edip Adivar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1987, s. 27-34.

¹² Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 22-23; Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, I, Ankara, 1995, s. 46-47.

düşüncelerini aşılarken, diğer taraftan görev yetkilerini aşarak Trakya ile de iletişim kurmaya çalışıyordu¹³.

Mustafa Kemal, vatanın kurtuluşu için çalışmalarını sürdürürken, Erzurumlular da aynı mücadele heyecanı içinde örgütlenmeye devam ediyorlardı. Bu arada Kâzım Karabekir'in XV. Kolordu Komutanı olarak Erzurum'a gelmesi ve kendilerini bütün gücüyle desteklemesi, zaten var olan mücadele ruhunu daha da artırdı ve Erzurumlular güven ve sevinç içinde çalışmalarına hız verdi.

Yukarıda da değinildiği üzere Ermeniler, bağımsız bir Ermeni devleti kurmaya çalışıyorlardı. Rumlar ise Karadeniz Bölgesinde Rum-Pontus Devleti'ni yeniden canlandırmaya hazırlanıyorlardı. Bu durum, Erzurum'u Ermeni, Trabzon'u da Rum tehdidi ile karşı karşıya getiriyordu. İşte bu ortak endişe üzerine harekete geçen Erzurum Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 30 Mayıs 1919'da Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne bir telgraf çekerek; birlikte hareket etmeleri zamanının geldiğini, Doğu Anadolu'nun birliğini ve bütünlüğünü sağlamak için Erzurum'da veya diğer bir şehirde toplanacak kongreye Trabzon delegelerinin de katılmalarını bildiriyordu¹⁴.

Erzurum'dan gönderilen telgraf Trabzon'a ulaştığında Trabzonlular da gelişen olaylar karşısında alınacak önlemleri görüşmek üzere, ilin her tarafından gelen delegelerle Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin merkezinde toplantı halindeydi. Gelen telgraf hemen okundu ve derhal bu konunun görüşülmesine başlandı. Erzurum'un bu isteği, Trabzon'un ilk günden beri gerçekleşmesine çalıştığı bir arzusuydu. Telgraf üzerindeki görüşmeler çabuk sona erdi. Zaman kaybedilmeden Doğu illerinin bir toplantıya çağırılmasına, Doğu İlleri Kongresi'nin Erzurum'da yapılmasına, Trabzon'un da en geniş kadrosu ile kongreye katılmasına, bütün ilçelerin en az bir delege göndermesine karar verildi ve bu karar aynı gün, yani 30 Mayıs'ta telgrafla Erzurum'a ve diğer Doğu illerine bildirildi¹⁵.

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bu tarihi kararı üzerine, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi, Trabzonlulara teşekkür

¹³ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, II, 1-9; Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 68-71; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Ankara, 1991, s. 171-173.

¹⁴ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 36; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 53-55; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 52; Turan, **Türk Devrim Tarihi**, s. 202-203.

¹⁵ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 37-38; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 55-57; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 53.

ediyor ve Trabzonluların önerisi gereğince Erzurum Kongresi hazırlıklarına başladığını ve diğer illerden cevap alınır alınmaz kongre gününün belirleneceğini bildırıyordu. Böylece Türk Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir yere sahip olan Erzurum Kongresi'ne karar verilmiş oluyordu¹⁶. Bu karar; hiçbir baskı, etki ve yönlendirme olmadan milletin kendi ruhundan, kendi hür iradesinden çıkmıştı. Zaten Erzurum Kongresi'nin önemi, değeri, büyüklüğü ve eşsizliği bu özelliğinden kaynaklanıyordu.

Kâzım Karabekir'in himayesi altındaki “*Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-ı hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi*”, 17 Haziran 1919'da Raif Efendi'nin başkanlığında ilk kongresini yaptı. Kongreye Erzurum'a bağlı “*sancak ve kazalardan gelen*” 21 delege katıldı ve bunlara Erzurum merkezinin hazırladığı bir rapor sunuldu. 21 Haziran'a kadar devam eden kongrede, Trabzonluların önerisi doğrultusunda, Doğu illeri ile Trabzon İli'nin 10 Temmuz 1919'da*, Erzurum'da ortak bir kongre yapmalarına karar verildi ve karar Doğu illeri ile Trabzon'a bildirilerek, delegelerini seçmeleri istendi. Kongreye sunulan raporda ise; içte ve dışta yapılan Ermeni propagandası ile Kürdistan özgürlüğü sorunları incelenmekte ve İstanbul'da Noradonkiyan adındaki bir Ermeninin başkanlığında toplanan sözde bilimsel bir cemiyetin iddiaları çürütülmekteydi. Çünkü bu cemiyet, Ermenileri ve Kürtleri aynı ırktan sayıyor ve Kürtlere, Ermeni harflerini kabul ettirmeye çalışıyordu. Erzurum'da toplanan ve beş gün devam eden bu kongre, Ermenilerin bu asılsız iddialarını da tartıştı ve “*Osmanlı camiasından*” ayrılmamak, bunun için her türlü özveride bulunmak, Ermeni işgal ve istilasına şiddetle karşı koymak, bu nedenle de “*Bekçi teşkilatı adı altında halkı silahlandırarak*”, köylerin ve mahallelerin 1300-1310 doğumlularını “*seyyar kuvvet*”, 1285-1300 doğumlularını ise “*sabit kuvvet*” olarak örgütlendirmek, bunlardan durumları iyi olmayanlara silah vermek, kapalı okulları ve bu arada öğretmen okulunu yeniden açmak ve

¹⁶ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 38; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 57; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 54.

* Bu rastlantı sonucu alınmış bir tarih değildi. Çünkü 10 Temmuz, Rumi takvimle II. Meşrutiyet'in, hürriyetin ilanı (10 Temmuz 1324) tarihiydi ve o günlerde çok önemseniyordu. Erzurum Kongresi'nin toplanma günü için de, ancak bu kadar önemli bir tarih yakışırdı. Fakat ileride de söz edileceği üzere, delegelerin bazıları Erzurum'a ulaşamadığından kongre günü, 23 Temmuz'a ertelendi ki bu tarihte; Miladi takvimle yine aynı önemli olayın gerçekleştiği güne (23 Temmuz 1908) rastlamaktaydı.

Müslümanların buldukları yerden göç etmelerini önlemek gibi çok önemli kararlar aldı¹⁷.

Bu arada bir aydan beri yöneticiler, askerî makamlar, ulusal örgütler ve hakla yapılan temaslar, yazışmalar Mustafa Kemal'e çok büyük cesaret verdi ve artık ulusal örgütlenmenin hızla gelişmekte olduğunu anladı. Erzurum Vilayet Kongresi ilk toplantısını yaptığı sırada Amasya'da bulunan Mustafa Kemal, "*Ulus egemenliğine dayalı yeni bir Türk devletinin kurulması*" yolunda önemli bir adım attı ve 21-22 Haziran 1919'da "*Amasya Genelgesi*" yayınlandı. Bu genelge ile Millî Mücadele, düşünce ve planlama evresinden çıkıyor, gerçek bir eyleme dönüşüyordu. Amasya Genelgesi'nde; "*Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul Hükümeti üzerine almış olduğu yükümlülüğü yerine getirememektedir. Bu da ülkemizi ve milletimizi yok saymakla eş değerdedir. Vatanın bütünlüğünü, milletin bağımsızlığını sağlayacak olan biricik güç: ulusun kendi azim ve kararıdır*" deniliyordu. Bu kararların alındığı Amasya Genelgesi hem ihtilalin neden ve programını hem de ihtilalin başladığını gösteren bir belge niteliğindedir. Bu aynı zamanda, hem kişi egemenliğinden ulus egemenliğine geçişte çok önemli bir merhale hem de Mustafa Kemal'in yüce Türk milletine seslenişiydi¹⁸.

Bu genelge ile birlikte, artık yüzyıllardır Türk milletinin yazgısına hükmeden padişah yönetimine karşı ayaklanma başladı. Çünkü bu aynı zamanda bir ihtilal bildirgesiydi. Genelge ile birlikte İstanbul'da bulunan bazı kişilere gönderilen mektuplarda, "*Artık İstanbul'un Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetinde bulunduğu*" belirtilmekteydi¹⁹.

Türk milleti işgallere tepki göstermeden her türlü hakarete katlanmak yerine bağımsız yaşamak için savaşmayı seçti. Bununla birlikte, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçtikten sonraki çalışmaları İngiliz Hükümetini iyice teşlandırdı ve İngilizlerin, İstanbul Hükümeti üzerindeki baskılarını artırdı.

¹⁷ Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 63-69; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 55-56; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 9. Erzurum Vilayet Kongresi hakkında geniş bilgi için bkz: *Kırzoğlu, Erzurum Kongresi*, s. 81-108.

¹⁸ Selami Kılıç, "Mustafa Kemal Atatürk ve Erzurum", *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, II/1, Erzurum, 1997, s. 85; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 9-10; Coşkun Alptekin, "Erzurum Kongresi", *Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi*, I/1, Erzurum, 1978, s. 36.

¹⁹ Kılıç, "Atatürk ve Erzurum", s. 85-86; Kemal Atatürk, *Nutuk*, I, s. 35; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 11-13.

Ancak Mustafa Kemal, İstanbul'dan gelen emirleri dinlemeyerek Erzurum'a doğru yola çıktı.

8/9 Temmuz gecesi artık perde kapandı. Bir aydan beri süren oyalamaca ve kovalamaca sona erdi. Türkiye'nin ve Türk milletinin o günkü temsilcileri olan Erzurumlulara güvenerek; "çok sevdiğim askerlik mesleğimden ve 9. Ordu Müfettişliği görevimden istifa ettim. Artık benim için sene-i millete dönmekten ve sine-i millette bir ferdi mücahit olarak çalışmaktan başka bir çözüm yolu kalmamıştı". Mustafa Kemal Paşa

MUSTAFA KEMAL İLKLER ŞEHRİ ERZURUM'DA: VERİLEN ÖNEMLİ KARARLAR VE ATILAN ADIMLAR

26 Haziran'da Amasya'dan Tokat'a geçen Mustafa Kemal, 27 Haziran'da Sivas'a geldi ve 28 Haziran sabahı Sivas'tan hareketle, bir haftalık yorucu bir otomobil yolculuğundan sonra, 3 Temmuz 1919 günü halkın ve askerinin samimi gösterileri arasında Erzurum'a vardı²⁰.

XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, kendi isteği ile görevinden ayrılan Erzurum Valisi Münir Bey, Bitlis Valiliği'nden alındığı için İstanbul'a giderken Erzurum'a uğrayan Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi yöneticileri ve şehrin ileri gelenleri Mustafa Kemal'i, Ilıca'da karşıladı ve birlikte şehre gelindi. Başta Vali Vekili Hemşinli Elhac Kadı Hurşit Efendi olmak üzere vilayet erkânı, subaylar, tören birliği, Kolordu bandosu ve halk İstanbul Kapısı'nda bekliyorlardı. Büyük gösterilerle karşılanan Mustafa Kemal, aynı günün gecesi Kâzım Karabekir, Vali Münir Bey, Rauf Bey, eski mutasarrıflardan Süreyya (Yiğit) Bey, Mazhar Müfit Bey, Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik), Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) ve Doktor Binbaşı Refik (Saydam) Beylerle gizli bir toplantı yaptı, durumu anlattı. Düşüncelerini ortaya koydu ve toplantıya katılanlardan davranış biçimlerini belirlemelerini istedi. Erzurum'da toplanacak kongre ile ilgili çalışmalarını sürdüren Mustafa Kemal'e, "Doğu illerinin millî mücadele çabalarına katılma" kararında oldukları bildirilince; 5 Temmuz'da "Baskı sonucu olarak millet ve memleket çıkarlarına aykırı" bazı tebliğlerde bulunması

²⁰ Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 28-30.

olanağı yüksek olan İstanbul Hükümetinin bu tebliğlerinin kontrol ve hatta durdurulması yönünde komutanlıklara gerekli direktifleri verdi²¹.

8 Temmuz'da İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'in Ordu Müfettişliği'nden alındığını açıkladı. III. Ordu'ya bağlı kolordu komutanlıklarına gönderdiği bir genelgede, Mustafa Kemal'in yerine XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'in vekâlet edeceği bildirildi²². Bunun üzerine Mustafa Kemal belki de hayatının en önemli kararını açıklıyor: “8/9 Temmuz 1919 gecesi sarayla yapılan bir telgraf başı muhaberesi esnasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar, bir aydır devam eden, oyun hitama erdi. İstanbul, benim, o dakikada resmî memuriyetime hitam vermiş oldu. Ben de aynı dakikada 8/9 Temmuz gecesi saat 10.⁵⁰ sonrada Harbiye Nezareti'ne, 11.⁰⁰ sonrada Padişah'a vazife-i memuremle birlikte silk-i askeriden istifamı müş'ir telgrafları vermiş oldum” diyordu²³.

Mustafa Kemal, sadece görevinden değil, aynı zamanda çok sevdiği askerlik mesleğinden de ayrıldığını aşağıdaki bildiri ile açıklamaktaydı:

*“Mübarek vatan ve milleti parçalanma tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni âmâline kurban etmemek için açılan mücadele-i milliye uğrunda milletle beraber serbest suretle çalışmaya, sıfat-ı resmîye ve askeriyem artık mâni olamaya başladı. Bu gaye-i mukaddese için, milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle, pek aşkı bulunduğum silk-i celil-i askeriyeye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücahid suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilan eylerim.”*²⁴

Mustafa Kemal hem görevinden hem de askerlik mesleğinden istifa ettiğini ve bundan böyle “sine-i millette bir ferd-i mücahid” gibi Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için özveriyle çalışacağını bir yazı ile Müdafaa-ı

²¹ Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 87-91; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, Ankara, 1988, s. 23-33; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 29-31; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 63-64; Alptekin, “Erzurum Kongresi”, s. 36-37.

²² *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara, 1982, Belge No: 52-53, s. 50-51; Kansu, *Atatürk'le Beraber*, I, s. 36-40; Kırzioğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 137-138.

²³ Kemal Atatürk, *Nutuk*, I, s. 47.

²⁴ *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge No: 54, s. 51-53; Kırzioğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 138-139.

Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Başkanlığı'na da bildirdi²⁵. Öte yandan Rauf Bey de Mustafa Kemal ile birlikte Millî Mücadele uğrunda sonuna kadar çalışacağını açıkladı²⁶. Mustafa Kemal'in asıl endişesi, istifadan sonra olabilecek gelişmelerdi. Mustafa Kemal üzüntülü olmaktan çok kuşkuluydu. Halk üzerinde büyük bir etkisi olduğuna inandığı makam ve rütbesinden ayrılması O'nu, bir kenarda tek başına mı bırakacaktı? Oysa millî birliğe doğru gidiş, Erzurum'da bir kongre yapılması kararıyla büyük hız kazanmıştı. Bu yolda atılacak her adım sevinçle karşılanacaktı. Öyle de oldu. XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'in karşısında, yine amiriymiş gibi büyük bir saygı ile yer alıp, selam durarak, kesin bir ifadeyle şunları söyledi:

*“Kumandamda bulunan zabitlerle askerlerin saygı ve tazimlerini arza geldim. Siz, bundan evvel olduğu gibi, bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Hepimiz emrinizdeyiz. Paşam.”*²⁷

Ertesi günü de Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Yönetim Kurulu bir toplantı yaparak, kongre hazırlıklarıyla görevlendirilen ve Hoca Raif Efendi, Emekli Binbaşı Süleyman, Emekli Binbaşı Kâzım, Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati ve Dursunbey Zade Cevat Beylerin oluşturduğu beş kişilik “*Heyet-i faale*” başkanlığına Mustafa Kemal'in, ikinci başkanlığa da Rauf Bey'in getirilmesine karar verdi ve bu karar kendilerine bir yazı ile bildirildi²⁸.

Efendiler, askerlikten ayrıldıktan sonra, bütün Erzurum halkının ve Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin bana karşı pek açık olarak gösterdikleri güven ve yakınlığın bende bıraktığı unutulmaz hatırayı burada açıkça belirtmeyi görev sayarım.

Mustafa Kemal Paşa

²⁵ Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler**, Ankara, 1969, s. 15; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 139-140; Alptekin, “Erzurum Kongresi”, s. 37.

²⁶ Baykal, **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler**, s. 16; Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyledikleriyle Rauf Orbay**, İstanbul, 1965, s. 44; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 140-141.

²⁷ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 68; Kandemir, **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, s. 43-44; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 100; M. Fahrettin Kırzioğlu, **Kâzım Karabekir**, Ankara, 1991, s. 140.

²⁸ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Vesika: 36, s. 924; Dursunoğlu, **Millî Mücadelede Erzurum**, s. 92-93; Baykal, **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler**, s. 17-18; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 143-144; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 64.

1- Kongreye Doğru

Heyet-i faale 10 Temmuz günü kuşkularından tamamen kurtulmuş olan Mustafa Kemal'in başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Amasya Genelgesi'nde de belirtildiği üzere aynı gün, Erzurum Kongresi'nin açılması gerekiyordu. Fakat delegelerden bazıları henüz gelmemişlerdi. Bu yüzden kongrenin, Meşrutiyet'in ilanı günü olan 23 Temmuz'da yapılmasına karar verildi ve derhal hazırlılara başlandı²⁹.

Bu sırada, Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in kongreye katılmalarının mümkün olup olmadığı sorunu ortaya çıktı. O andaki durumlarına göre kongreye katılabilmelerine herhangi bir olanak bulunmuyordu. Çünkü delege olmadıkları gibi, kongre için öngörülen seçimler de, gerek Trabzon ve çevresinde gerekse Erzurum ve diğer Doğu illerinde tamamlanmıştı. Bu durumda delege olmayan herhangi bir kimsenin kongreye katılmasını doğru bulmayanlar vardı³⁰.

Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in de Erzurum delegesi olarak kongreye katılmaları konusu tartışmalara neden oldu. Mustafa Kemal aleyhinde müthiş propagandalar yapıyordu. Nihayet Erzurumlular bu konuda aldıkları kararı, Hoca Raif Efendi ve Necati Bey aracılığı ile Kâzım Karabekir'e bildirdiler. Bu kararda: *"Biz, Mustafa Kemal'in kongreye gelmesi bizim için iyi mi fena mı olacağına karar veremedik. Aleyhte birçok sözler vardır. Halkın son kararı sizin reyninizdir. Siz, girsin... dersiniz seçilecektir, muvafakatiniz yoksa kabul olunmayacaktır"* deniliyordu. Bunun üzerine Kâzım Karabekir; *"Mustafa Kemal kongreye yalnız delege değil, başkan da yapılmalıdır. Bir ordu kumandanı hayatının bütün kazancını sizler için feda etmiştir. Samimi çalışacağına, millet kararından aykırı işler yapmayacağına itimat etmeliyiz. Bununla beraber böyle vaziyet karşısında dikileceğime şüpheniz var mı?"* diyerek³¹ soruna el koydu. Yine onun girişimleriyle, delege olmayanların kongreye katılmaları aleyhine doğan düşünceleri de önlemek üzere, Erzurum merkezinin üç delegesinden ikisi: Kâzım (Yurdalan) ve Cevat Beyler delegeliklerinden istifa ederek, yerlerini, Mustafa Kemal ile Rauf Bey'e bıraktılar. Kâzım Bey, delege

²⁹ Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 97; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 64; Alptekin, "Erzurum Kongresi", s. 37-38.

³⁰ Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 97-98; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 65.

³¹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 70.

seçim sonucu henüz bildirilmemiş olan Tortum'dan, Cevat Bey ise ayrılan bir delegenin yerine Pasinler (Hasankale) den delege oldu³².

Öte yandan Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere, Of, Sürmene, Akçaa-
bat, Vakfıkebir, Tirebolu, Giresun ve Ordu'dan seçilmiş olan Trabzon delege-
leri 8 Temmuz'da Erzurum'a gelmişlerdi. Kongrenin 23 Temmuz gününe er-
telenmesinden yararlanıp, kongre ile ilgili olarak kendi aralarında toplantılar
yaptılar. Bu toplantılardan birin de kongre başkanlığına kimin getirileceği ko-
nusu ortaya atıldı. Milletın özgür iradesinden doğan böyle bir kongrenin baş-
kanlığına tanınmış bir kişinin, hele bir komutanın getirilmesinin yurt dışında
kötü yankılar yapacağını, yine bir kişinin peşinde gidildiği şeklinde yorumla-
nacağını ileri sürerek, Mustafa Kemal'in kongre başkanlığına getirilmesini sa-
kıncalı gören Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey'in bazı girişim-
leri ise sonuçsuz kaldı³³.

*Erzurum Kongresi'ni Açarken -23 Temmuz 1919-: "Kongremiz he-
yeti riyasetine âcizlerini intihap eylemek suretiyle gösterilen asarı itimat
ve teveccühe hassaten teşekkür ederim... En son olarak niyazım şudur ki
Cenabı Vahibülâmal Hazretleri Habib-i Ekremi hürmetine bu mübarek
vatanın sahip ve müdafii ve diyaneti Celile-i Ahmediye'nin ilâ yevmül kı-
yam harisi esdaki olan milleti necibemizi ve makam-ı saltanat ve hilafeti
kübrayı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi
muvaaffak eylesin!..."*

Mustafa Kemal Paşa

³² Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 64; Dursunoğlu, **Millî Mücadelede Erzurum**, s. 98-99; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 65; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 184.

³³ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 68-69; Alptekin, "Erzurum Kongresi", s. 38.

Ömer Fevzi Bey'in bu konuda samimi olup olmadığı tartışılabilir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, O'nun bu önerisinde samimi olmadığı görüşündeydi: "Benim Erzurum Kongresi'ne üye olarak girip girmemeliğim, üzerinde düşünölmeye değer bulunduğu gibi, kongreye katıldıktan sonra da başkan olup olmamaklığım konusunda kararsızlık gösterenler olmuştur. Bu kararsızlığı gösterenlerden bir kısmının düşüncelerini iyi niyet ve içtenliklerine vermek mümkün ise de diğer bazı kişilerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, aksine melunca bir maksadın peşine düş-tüklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Söz gelişi, düşman casusu olup her nasılsa Trabzon ilinde bir yerden kendisini kongreye temsilci seçtirerek gelen Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları gibi. Bu zatın hainliği, sonradan Trabzon'da ve oradan kaçtıktan sonra da İstanbul'daki faali-
yet ve hareketleri ile sabit olmuştur (Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, s. 47)".

2- Kongrenin Açılışı: Toplantılar, Alınan Kararlar ve Kongrenin Önemi

Nihayet kongre, 23 Temmuz 1919 Çarşamba günü, mütevazı bir okul salonunda saat 11.00'de başladı. Okul bahçesindeki tören sırasında, Trabzon'un Şiran delegesi Müftü Hasan Efendi Arapça güzel bir dua ve amaca uygun bir söylevde bulundu. Kongreyi en yaşlı delege açacaktı. En yaşlı delege Trabzonlu Eyyubizade İzzet Efendi idi. Bu kişi Erzurumlulara bir dostluk gösterisinde bulunarak, kongreyi açma şerefini Hoca Raif Efendi'ye bıraktı. Hoca Raif Efendi'nin yapmış olduğu yoklama sonucu, kongreye katılan delegelerin sayısı; Van'dan 2, Bitlis'ten 3, Sivas'tan 10, Trabzon'dan 17, Erzurum'dan 24 olmak üzere toplam 56 kişi idi. Elazığ, Diyarbakır ve Mardin illerinden seçilen delegeler çeşitli nedenlerden dolayı kongreye katılmamışlardı.

Yoklamalar tamamlandıktan sonra, geçici başkan Hoca Raif Efendi bir açılış konuşması yaptı³⁴ ve sözlerini kongreyi yönetecek bir başkanın seçilmesini isteyerek bitirdi. Konu üzerinde yapılan görüşme ve tartışmalardan sonra, seçimlerin ertesi güne bırakılmasını isteyenlerin önerileri reddedilerek, başkanlık divanı seçimine geçildi. Yapılan gizli oylama sonucunda, Mustafa Kemal oyçokluğuyla kongre başkanı seçildi. Raif Efendi ile İzzet Bey başkanvekilliklerine, kâtipliklere de Erzurum'un Karaköse delegesi Necati Bey ile Trabzon'un Vakıfkebir delegesi Abdullah Nasip Efendi getirildi³⁵.

Başkanlığa seçilen Mustafa Kemal kongreyi açılış konuşmasında; delegelere teşekkür ettikten sonra, memleketin içine düştüğü kötü durumu, Osmanlı Devleti'nin girdiği çıkmazı, vatanın parçalanmak ve tamamen işgal edilmek istendiğini, bu durumda vatani da padişahı da kurtarmanın tek çaresinin, ulusal iradeyi egemen kılmak olduğunu vurguladı ve özellikle; "*Kuvvetini millî iradeden alacak bir hükümetin teşkilini ve mukadderatına hâkim bir iradenin ise ancak Anadolu'dan çıkabileceğini*"³⁶ belirterek, tutulması gereken yolu açıkladı.

Açılış konuşmalarından sonra padişaha bağlılık telgrafi çekildi. Değişik konularda çalışmalarında bulunacak komisyonlar seçildi.

³⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü", **BTD**, S 35, (Ağustos-1970), s. 11-15; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 77-81.

³⁵ Dursun Ali Akbulut, "Erzurum Kongresi'nin Son Günü", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, I/3, Erzurum, 1989, s.42; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 81.

³⁶ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Vesika: 38, s. 926-927; Kansu, **Atatürk'le Beraber**, I, s. 80-85.

Erzurum Kongresi, 24 Temmuz Perşembe günü öğleden sonra, ikinci toplantısını; Mustafa Kemal'in başkanlığında yaptı. Önce, Trabzon'un Sürmene ve Giresun delegeleriyle, Sivas'ın Şebinkarahisar delegesinin verdikleri bir önerge okundu. Önergede; kongrece seçilecek bir heyet tarafından gazete çıkarılması, kongrenin amacı hakkında Türkçe, İngilizce, Fransızca yayımlanacak bir bildirin, İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine gönderilmesi ve kongrede alınacak kararların esaslarını hazırlamak üzere, 15 kişilik bir program komisyonu seçilmesi isteniyordu. Önergenin sadece bir program komisyonu oluşturulması hakkındaki maddesi kabul edilerek, söz konusu komisyon kuruldu.

Kongre 26 Temmuz Cumartesi günü başkanvekillerinden Raif Efendi'nin başkanlığında, üçüncü toplantısına başladı, Bu sırada İstanbul Hükümetinin Erzurum Kongresi hakkında yayınlanan bildirisi herkes tarafından duyulmuştu. 23 Temmuz'da yayınlanan bu bildiri; kongrenin anayasaya aykırı olduğu belirtilmekte, önlenmesi gerektiği ileri sürülmekteydi. Kongreye katılanlar asi ilan ediliyor, Mustafa Kemal ile arkadaşlarının tutuklanması isteniyordu. Bu konuda valiliğe ve kolorduya da³⁷ emir verildi. Bu nedenle Cumartesi günü toplantı başlar başlamaz, delegeler bu konuyu ele aldılar ve görüşlerini belirttikten sonra, Mustafa Kemal'in önerisi üzerine; padişaha, sadrazama, belediye başkanlarına, mülkiye amirlerine, büyük komutanlara, saltanat ve hilafete bağlılığını her seferinde tekrarlayan kongrenin anayasaya aykırı olarak kurulmuş bir mebuslar meclisi gibi gösterilmesinin ve Anadolu'da karışıklıklar çıktığından söz edilmesinin, sadece İtilaf Devletleri'nin işine yarayacağını, mütarekenin 24. maddesine göre buraları işgale hak kazanacaklarını, gerçekte ilgisi olmayan bu açıklamaların hemen düzeltilmesini belirten telgraflar çekildi. Daha sonra program komisyonunun bir önergesi üzerine normal görüşmelere başlandı ve görüşmeler 7 Ağustos 1919'a kadar devam etti.

³⁷ Harbiye Nezareti'nden XV. Kolordu'ya 30 Temmuz 1919'da gönderilen yazıda; Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in tutuklanmaları isteniyordu. XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'in 1 Ağustos 1919'da Harbiye Nezareti'ne verdiği cevapta; "*Hükümetin mukarrerat-ı siyaseti ne olduğunu bilmiyorsam da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in ef'al ve harekâtında vatan ve milletin maksat ve menafîine ve kavanin-i mevcudeye muhalif telakki edilecek hiçbir hâl ve hareketi olmadığını görüyorum. Müşarünileyhler mülk-i milletin saadet ve selameti ile alakadar her ferd-i vatanperver gibi yaşamaktadırlar*" diyordu (Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s. 92).

Böylece Erzurum Kongresi 14 gün çalıştı³⁸, dağılmadan önce de yönetmeliğe göre, bir “*Temsil heyeti*” seçildi ve 24 Ağustos’ta Erzurum Vilayet Makamına verilen beyannamede bu heyetin üyeleri belirtildi³⁹.

Kongrenin sona ermesinden sonra, yapılan ilk iş, kongre sonucunda varılan sonuçlar ve alınan kararları açıklayan bildirin yayınlaması oldu. 7 Ağustos 1919 tarihini taşıyan bu bildirmede çok önemli kararlar alındı⁴⁰. Bu kararlarda özetle diniliyordu ki: Doğu Anadolu Bölgesi, “*hiçbir sebep ve bahane*” ile birbirinden ve Osmanlı camiasından ayrılmayacak bir bütündü, bu bölgedeki bütün Müslümanlar “*Öz kardeş*” tiler (Md. 1). Ancak kongre, bölge çıkarlarının ötesinde, yurt çıkarlarını ele alarak, bırakışmanın imzalandığı gündeki sınırlar içinde yaşayanların ezici çoğunluğunun Müslüman olduğunu, buraların bölünemeyeceğini, Osmanlı haklarına saygılı bir karar beklenmekte olduğunu belirtiyordu (Md. 6). Her türlü işgal ve müdahale “*Rumluk ve Ermenilik teşkili*” amacına yönelik sayılacağından, birlik halinde savunma ve direnme esası kabul ediliyordu. Burada kullanılan “*her türlü*” deyişi pek anlamlıydı. Demek ki, İngiltere, ABD ya da Fransa’dan gelecek bir işgal hareketine karşı da direnilecekti. Hıristiyan unsurlara siyasal egemenliği ve toplumsal dengeyi bozacak yeni ayrıcalıklar tanınmayacaktı (Md. 3). Fakat Müslüman olmayanların daha önce kazanılmış haklarına saygılı olunacaktı (Md. 5). Ve herhalde biraz da şoven bir ulusçuluğun söz konusu olmadığını anlatmak için -pek dikkatli bir ifadeyle- devlet ve ulusun iç ve dış bağımsızlığı ve yurdun bütünlüğü saklı kalmak koşuluyla, 30 Ekim 1918 sınırları içinde milliyet esaslarına uyan ve ülkemize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin “*fenni, sınai, iktisadi*” yardımının memnurlukla karşılanacağı açıklanıyordu (Md. 7).

Merkezi hükümetin, galip devletlerin baskısı sonucunda Doğu Anadolu’yu “*terk ve ihmâl*” zorunda kalması ihtimali karşısında, Hilafet ve saltanata bağlılığı ve ulusal varlık ve hakları sağlayacak önlemler alınmış bulunuyordu (Md. 4). Bu esrarengiz sözün ne anlama geldiği, kongrenin kabul ettiği nizamnameden anlaşılmaktaydı. Böyle bir durumda, Doğu Anadolu’da bir “*idare-i muvakkate*” yani geçici hükümet kurulup, Osmanlı yasalarına göre

³⁸ Akbulut, “Erzurum Kongresi’nin Son Günü”, s. 40-42.

³⁹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Vesika: 41, s. 933-934; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 81-88; Alptekin, “Erzurum Kongresi”, s. 40-42.

⁴⁰ Baykal, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, s. 23-25; Kırzioğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 251-253; Kansu, **Atatürk’le Beraber**, I, s. 113-116.

işler yürütülecek, askerî, mülki kadrolar bu hükümete bağlanacaktı. Durum bütün devletlere resmen bildirilecek, “*idare-i muvakkate*”yi, toplu halde ise kongre, değilse temsil heyeti seçecek ve derhal kongreyi toplayacaktı (Md. 4). Nizamname, Osmanlı Hükümetinin “*inhilali*” tehlikesine karşı öbür illerle, olmazsa tek başına savunma ve direnmeyi öngörüyordu (Md. 3). Başka bir kararda, temsil heyeti bildirmediğe, göçün yasaklanmasıydı (Niz. md. 5). Haziran’da toplanmış olan Erzurum Vilayet Kongresi’nde bu konu üzerinde durulmuş ve kesinlikle göç edilmemesi kararına varılmıştı. Cemiyetin kendini ve kararlarını ne ölçüde yaşamsal gördüğünü açıkça anlatan bir nizamname hükmüne göre, kongre karar ve esaslarına karşı sözlü, yazılı, eylemli olarak herhangi bir kişi ya da güç tarafından “*su’-i tefsirat ve telkinatta*” bulunmak millet ve vatana “*hıyanet ve cinayet*” sayılacaktı (Md. 6)⁴¹.

Erzurum Kongresi kararlarının, bir bölge kongresi olması ötesinde büyük önem taşıdığı ortadaydı. Amasya kararlarıyla âdeti bir cunta örgütlenişiyse beliren⁴² ulusal hareket, Erzurum’da bölge çapında da olsa, halkı temsil ettiğini ileri sürebilecek bir taban ve örgüte sahip olmuş, meşruiyet ve itibar bakımından çok güçlenmişti. Bu güçlenmesiyle birlikte, daha cesur kararların alınabildiği göze çarpmaktaydı. Nizamnamenin 4. maddesiyle, Amasya kararlarında ancak zımnen var olan ve örgütlenme biçimi belirtilen hükümet kurma olanağı -salt Doğu Anadolu için de olsa- öngörülmüş ve düzenlenmişti. Ayrıca, millî meclis talebi ileri sürülürken, meclis toplanmadığı takdirde ulusun kendi kendine buna bir çare bulacağı tehdidi de açıkça dile getirilmişti.

Herhalde bundan da daha önemli bir karar, anayurdun sınırlarının saptanmasıydı. Bu, 30 Ekim 1918 bırakışma sınırları olarak belirleniyordu. Böylece imparatorluk iddiasından, Arap ülkeleriyle bağlantıları sürdürme isteğinden vazgeçilmiş oluyor, fakat buna karşılık bağımsızlık ilkesi üzerinde ısrar ediliyordu⁴³.

Mustafa Kemal, kongrenin kapanış günü yaptığı konuşmasında; Millî Mücadele’nin temel taşlarından biri olan Erzurum Kongresi’nin önemini belirtirken; “*Millîtimizin, ümit ve necat ile çırpındığı en heyecanlı bir zamanda fedakâr heyet-i muhtereminiz her türlü mezahime katlanarak burada, Erzurum’da toplandı. Hassas ve necip bir ruh ve pek salâbetli bir iman ile vatan*

⁴¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, I, İstanbul, 1976, s. 480-481.

⁴² Amasya Genelgesi askerler tarafından belirlendiği için olacak bazı araştırmacılar bunun bir cunta örgütlenmesi olduğu görüşündedirler.

⁴³ Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, I, s. 482-483.

ve milletimizin halâsına ait esaslı mukarrerat ittihaz etti. Bilhassa bütün cihana karşı milletimizin mevcudiyetini ve birliğini gösterdi. Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir” diyordu⁴⁴.

Erzurum Kongresi, Amasya Genelgesiyle ortaya konulan “*milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” ilkesinin ilk fiili girişimi olmuş, kongre sonucunda bu amaca ulaşıldığına dair kanaatler ve umutlar ortaya çıkmıştı⁴⁵.

Türk tarihinde Erzurum Kongresi, önemi, değeri, içerideki ve dışarıdaki yankıları açısından, üzerinde önemle durulması gereken olaylardan birini oluşturmaktaydı. Söz konusu kongre, aldığı kararlar ve kamuoyundaki akisleriyle amacına ulaşmıştı. Toplanış şekli ve kuruluşu belirli bir bölgeye ait olmakla beraber, aldığı kararlar bütün yurdu ilgilendirecek nitelikteydi. Böylece ilk kez, birlik ve beraberlik içinde savunma düşüncesi memleketin genelinde yayılmaya başladı ve asker-sivil tüm kuvvetler, İstanbul Hükümeti’nin düşmana teslim olma hareketine karşı gelerek, yurdu bir bütün halinde kurtarmanın ilk adımını attı ve kararlarını cesur bir şekilde açıkladı.

Erzurum Kongresi, Doğu bölgesinin birliğini ve bütünlüğünü sağladı ve millî kuvvetler, hiç değilse bir bölgede örgütlenilebildi. Ancak Erzurum Kongresi’nin asıl amacı, sadece Doğu bölgesinin bütünlüğü değil, vatanın bütünlüğüydü. Dolayısıyla memleketin tümünü ilgilendiren kararlarıyla bölgesellikten çıkıyor ve kendisinden sonra gelişen tüm olayları büyük ölçüde etkiliyordu. Sivas Kongresi kararları, Erzurum Kongresi kararlarına dayandığı gibi, “*Misak-ı Millî*”nin temelini de Erzurum’da alınan kararlar oluşturuyordu. TBMM’nin toplanış ve açılış gerekçesi Erzurum Kongresi kararlarına bağlanıyor ve Lozan Antlaşması’nın bağımsızlığı savunan ruhu, ilhamını bu kararlardan alıyordu. Sonuç olarak Erzurum Kongresi; millî birlik ve beraberliğin, kişi egemenliğinden ulus egemenliğine geçiş sürecinin ve aşama aşama gerçekleştirilen Cumhuriyete, Cumhuriyet yasalarına gidişin ilk ve en önemli adımıydı.

Erzurum Kongresi’ni Kaparken-7 Ağustos 1919-: “Milletimizin ümidi necat ile çırpındığı en heyecanlı bir zamanda fedakâr heyeti muhteremeniz her türlü mezhime katlanarak burada, Erzurum’da toplandı.

⁴⁴ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Vesika: 40, s. 932-933; Dursunoğlu, **Millî Mücadele’de Erzurum**, s. 119-120; Kansu, **Atatürk’le Beraber**, I, s. 113.

⁴⁵ Akbulut, “Erzurum Kongresi’nin Son Günü”, s. 127.

Hassas ve necip bir ruh ve pek salâbetli bir iman ile vatan ve milletimizin halâsına ait esaslı mukarrerat ittihaz etti. Bilhassa bütün cihana karşı milletimizin mevcudiyetini ve birliğini gösterdi. Tarih, bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir...”

Mustafa Kemal Paşa

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ERZURUM GÜNLERİ: YORUM VE DEĞERLENDİRMELER

1- Mustafa Kemal’in Görevinden ve Askerlik Mesleğinden Ayrılması

8/9 Temmuz gecesi sarayla yapılan bir telgraf başı konuşması ile perde kapandı. “*Bu saatten itibaren hem çok sevdiğim askerlik görevinden hem de 9. Ordu Müfettişliğinden istifa ediyorum. Artık benim için tek çare, sine-i millete dönmek ve orada bir ferd-i mücahid olarak çalışmaktır*” diyen Mustafa Kemal Paşa, hem ulus egemenliğinin nasıl olgunlaştığının hem de sine-i millete nasıl dönüldüğünün ve/veya dönülmesi gerektiğinin bilinmesinde ilk ve tek önderdir.

2- İlk Sivil Üniforma

Mustafa Kemal Paşa, bazı karşı çıkışlara rağmen, 23 Temmuz 1919’da başlayan Erzurum Kongresi’ne başkan seçildi ve teşekkür konuşması yapmak üzere kürsüye geldi. Bu arada söz alan bir Trabzon delegesi, belki de haklı birtakım gerekçelerle, önce askerî üniformayı çıkarması gerektiğini belirtti. Bunun üzerine başka elbisesi olmadığını vurgulayan ve daha sonra Erzurum Valisi Münir Bey’in verdiği sivil elbise ile Türk ulusuna seslenen Mustafa Kemal Paşa; ulus egemenliğine geçişin ve/veya o egemenliğin başlangıcının ilk aşamalarını etraflıca anlatıyordu. Öte yandan halkın hiçbir baskı ve/veya zorlama olamadan kendi özgür iradesiyle karar verip, gerçekleştirdiği bu kongrenin sonunda, yeniden kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa; Ağustos’un yedinci günü, yani kongrenin sona erdiği gün “*önemli kararlar alındığını, bütün dünyaya ulusumuzun varlık ve birliğinin gösterildiğini*” vurgulayarak, “*tarih, bu kongremizi ender görülen büyük bir eser olarak kaydedecektir*” diyordu.

3- İlk Sivil Görev

Mustafa Kemal Paşa ilk sivil görevine, Millî Mücadele başlarken ilkler şehri olmanın haklı gururunu taşıyan Erzurum’da başladı. Mustafa Kemal Paşa resmî görevinden ayrılarak, sine-i millete döndüğünde, Doğu İlleri

Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Başkanlığı 10 Temmuz 1919 tarihli yazısıyla, kongre hazırlık çalışmaları için oluşturulan “*Heyet-i Faale*” ve cemiyetin yönetim kurulu başkanlığına Mustafa Kemal Paşa’yı, heyet ikinci başkanlığına da Rauf (Orbay) Bey’i getirdi. Mustafa Kemal Paşa, ulus egemenliğine giden yolda, görevlerini layıkıyla yerine getirmeye çalıştı. Erzurum Kongresi’nin bir an önce çalışmalarına başlaması için büyük çaba gösteren Mustafa Kemal Paşa, artık ulus adına önemli kararların alınması doğrultusunda İstanbul’daki Genel Merkez adına karar verme ve söz söyleme yetkisine sahipti.

Vatanın kurtuluşu, ulusun bağımsızlığı ve ulus egemenliğinin sağlanmasında; gelinen bu nokta çok önemliydi. Bu Yüce Türk Ulusu ve onun büyük önderi için tarihi bir fırsattı. İşte bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Büyük Nutku’nda, “*Erzurumluların Yardımları*” başlığı altında: “*Efendiler, askerlikten ayrıldıktan sonra, bütün Erzurum halkının ve Doğu İlleri Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi’nin bana karşı pek açık olarak gösterdikleri güven ve yakınlığın bende bıraktığı unutulmaz hatırayı burada açıkça belirtmeyi görev sayarım...*” diyerek, Erzurum’a ve Erzurumlara can-ı gönülden teşekkür ediyordu.

4- Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum Kongresi’ne Delege ve Başkan Seçilmesi

3 Temmuz 1919’da Erzurum’a gelen Mustafa Kemal Paşa, önce Ilıca’da, ardından İstanbul Kapı’da törenlerle karşılanmış, Erzurum ve Erzurumlular Paşalarını büyük bir coşku ile karşılamışlardı. 10 Temmuz’da toplanması kararlaştırılan kongrenin açılışı; Doğu Anadolu’nun il ve ilçelerinden seçilen delegelerden bazılarının, şu veya bu nedenle zamanında Erzurum’a ulaşamamaları üzerine, hürriyetin ilanı tarihi olan 23 Temmuz’a ertelendi.

Kongre hazırlık çalışmalarına bizzat katılan Mustafa Kemal, söz konusu kongreye seçilmiş delege sıfatıyla katılmak istiyordu. Ancak, o sıralarda seçimler bitmiş ve hatta seçilen delegelerden çoğu Erzurum’a ulaşmıştı.

Aslında Mustafa Kemal Paşa’nın kongreye katılmasında herhangi bir sıkıntı yoktu. Ancak O, ısrarla halkının temsilcisi, bir başka ifadeyle halkı tarafından seçilmiş delege olarak kongreye katılmak istiyordu. Çünkü söz konusu kongrenin yapılması, halkının hür iradesi doğrultusunda alınmış bir karardı ve buna uyulması gerekiyordu. Her şey demokratik esaslar çerçevesinde ele alınmalıydı ve de bilindiği üzere demokrasilerde çareler tükenmezdi.

Buna da bir çözüm yolu bulundu: Daha önce Kongre Erzurum temsilcisi seçilmiş bulunan emekli Binbaşı Kâzım (Yurdalan) ve Cevat Dursunoğlu Beyler temsilcilikten istifa ettiler. Onların yerine, Mustafa Kemal ve Rauf Orbay, Erzurum temsilcisi sıfatıyla kongreye katıldılar. İstifa edenler de; seçilip de bir şekilde Erzurum'a gelemeyen iki delegenin yerine bu çok önemli toplantıya iştirak ettiler.

Öte yandan, kongreye halkının temsilcisi olarak katılacak olan Mustafa Kemal Paşa, başta 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir olmak üzere, çoğunluğun arzusu doğrultusunda, kongreye başkan seçilmek istiyordu. Bazı karşı çıkışlara rağmen Mustafa Kemal, 23 Temmuz'da, yani kongrenin başladığı gün yapılan seçimle, başkan seçildi. Bu oluşum hem demokrasinin gereği hem de bir inancın, bir güvenin ve de Mustafa Kemal Paşa'nın her yerde ve her zaman lider olmak niteliğinin kaçınılmaz bir sonucuydu.

5- Mustafa Kemal Paşa'nın Tutuklanması Meselesi

Mustafa Kemal Paşa Havza'da bulunduğu sırada İstanbul Hükümetinin yaptığı görüşmeler sonrasında Harbiye Nezareti 8 Haziran 1919'da Paşa'yı geri çağırmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa birtakım gerekçeler ileri sürerek bu çağrıya uymadı⁴⁶.

Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle bu oyalamaca ve kovalamaca aşığı yukarı bir ay sürdü. Temmuz 1919'da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal son kararını verdi ve yine kendi deyimiyle sarayla yapılan telgraf başı görüşmesiyle 7/8 Temmuz gecesi hem çok sevdiği askerlik mesleğinden hem de 9. Ordu Müfettişliğinden istifa etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın istifası meselenin çözüme kavuşturulmasına yetmedi. Bu defa İstanbul Hükümeti Paşa'nın tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi için girişimlerde bulundu. Nihayetinde 29 Temmuz'da Erzurum Valiliği'ne gönderilen bir telgrafla, Mustafa Kemal Paşa'nın ve beraberindeki Rauf (Orbay) Bey'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi emredildi:

“Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin hükümetin mukarrerat ve tebligatına muhalif tahşidât ve tahrikâtta devam etmekte oldukları imzaları altında neşrettikleri beyannamelerle vuku bulan iş'aratdan anlaşılmasına binaen hemen derdest edilerek Dersaadet'e izamları Meclis'i Vükelâ

⁴⁶ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya**, II, s. 5-12.

kararıyla tebliğ olunur. Harbiye Nezareti'nden de kumandanlıklara tebligat ifa olunmuştur"⁴⁷.

Erzurum vilayeti İstanbul Hükümetiyle aynı görüşte değildi. Dâhiliye Nezareti'ne verilen cevapta: "*C. Ahiren mevrud 29 Temmuz 35 şifreye. Keyfiyetin 3 Ağustos 35 ve 5661/747 şifre telgrafname-i âcizi ile arz edilmiş olduğu ve Mustafa Kemal ile Rauf Beylerin hükümetin mukarrerat ve tebligatına muhalif tahşidat ve tahrikâtda buldukları hakkında şimdiye değin buraca bir malumat ve müstahberat olmadığı maruzdur*" deniliyordu⁴⁸.

Görüldüğü gibi Erzurum Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi, memlekete esaslı hizmetlerde bulunmuş olan bu iki değerli kişinin, halk arasında birtakım olaylara sebep olacağı endişesiyle, tutuklanmalarının mümkün olmadığını bildirmek suretiyle hükümetin emrini yerine getirmemişti⁴⁹.

Diğer taraftan Erzurum'da bulunan ve Mustafa Kemal Paşa'nın istifasından sonra en yetkili kişi olan 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanmalarına yardım edilmesi için verilen 30 Temmuz tarihli emre, Pontusçuların Karadeniz kıyılarına çeteler çıkardığı, Ermenilerin, Büyük Ermenistan hayâlini gerçekleştirmek üzere harekete geçtiği ve İtilaf Devletleri'nin onlara yardım ettiği bu sıralarda, milletin saadet ve selameti uğrunda çalışmakta olan Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasının, bu bölgenin de Rum ve Ermeniler tarafından işgal edileceği fikrini uyandıracaklarını ileri sürerek, uymadı. İstanbul Hükümetinin en sadık ve hürmetkâr bir parçası olduğunu iddia eden Karabekir Paşa, o hükümeti devirmeğe hatta devletin şeklini değiştirmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa'yı, bu suretle bir defa daha koruma cihetine gitmişti. Fakat İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki düşüncelerinden vazgeçmedi ve tutuklanması daha doğrusu etkisizleştirilmesi için her çareye başvurdu⁵⁰.

Kısaca ne Erzurum vilayetinin ne de tüm yetkilere sahip olmasına rağmen Kâzım Karabekir Paşa'nın söz konusu emri yerine getirmeleri pek mümkün görülüyordu. Vilayet Mustafa Kemal Paşa'nın niyetini çok iyi kavramıştı ve ona giriştiği bu zorlu mücadelesinde yardımcı olma kararını vermişti. Karabekir Paşa ise Erzurum'a gelmeden önce bir söz vermişti ve Paşa'yı yapılacak

⁴⁷ Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 21.

⁴⁸ Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 21.

⁴⁹ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 69.

⁵⁰ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 69-70.

kurtuluş mücadelesinin lideri olarak kabul etmişti. Diğer taraftan Amasya Genelgesi'nde alınan kararların hayata geçirilmesinde başat rolü oynayacaklar arasında ilk sırada gelen kişinin Kâzım Karabekir Paşa'nın olduğu ise genelge metninde yer aldığı şekliyle tarihî bir hakikatti.

6- Kongre Kararları

7 Ağustos'ta sona eren Erzurum Kongresi'nde on üç oturum yapıldı ve bu oturumlarda; ülkenin geleceğine yönelik birtakım öneriler gündeme geldi. Çeşitli görüş ve düşünceler ortaya atıldı. Yapılan konuşmalar ve hararetli tartışmalar sonunda; Mustafa Kemal Paşa'nın da kongrenin kapanış söylevinde belirttiği üzere, çok önemli kararlar alındı.

Toplanış biçimi ve aldığı kararlarla, ulus egemenliğine giden yolda bir ilki gerçekleştiren Erzurum Kongresi'nin sonuç bildirgesinde (Bildiri, madde 3): “*Vatanın kurtuluşu, Saltanatın ve hilâfetin masuniyeti (korunmak, dokunulmazlık) için Kuva-yı Milliye'yi (ulusal güçleri) etken ve millî iradeyi egemen kılmak esastır*” deniliyordu.

Bu söylem, ilk bakışta birbirine taban tabana zıt iki cümleden oluşan ve sanki o günün koşulları göz önünde bulundurularak, daha işin başında birtakım karşı çıkışları önlemeyi ve/veya en aza indirmeyi hedefleyen bir karar izlemine vermektedir. Bu söylem doğru olabilir. Ancak şurasını önemle kaydetmek gerekir ki alınan bu karar ulus egemenliğinin sağlanması sürecinde önemli bir adımdı ve bu kararla ulus egemenliğinin üstünde başka bir güç tanınmadığı gibi, o güne kadar şu veya bu nedenlerle vazgeçilemez olan saltanat ve hilafetin korunması, kolanması ve de dokunulmazlığının sağlanması; oluşturulması istenen ulus egemenliğinin emrine veriliyor, bunun gerçekleştirilmesi ise zamana bırakılıyordu.

Erzurum Kongresi kararları, kendinden sonra gelişen tüm siyasal olay ve gelişmelerde etken ve etkiliydi. “*Azınlıklara siyasal egemenliğimizi ve sosyal dengemizi bozacak yeni birtakım ayrıcalıklar verilemez*” kararı; Sivas'ta, Amasya'daki görüşmelerde, Misak-ı Millî'de, (Aslında Misak-ı Millî; Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarının, İmparatorluk Meclisi'nin aldığı karara yansımından başka bir şey değildi.) TBMM'nin toplanış ve açılış gerekçesinde aynen yer aldı ve Lozan'da gerçekleştirildi.

İlk kez Erzurum'da, daha sonra Sivas'ta belirlenen ulusal sınırlar; İmparatorluk Meclisi'nde kabul edilerek, yayınlanan Misak-ı Millî'ye yansısı ve Misak-ı Millî'nin gerçekleştiği Lozan'da, benimsendi ve tanındı.

Kongrenin diğer kararlarıyla da ulus egemenliğine gidişin ve/veya gidilmesi gerektiğinin altı önemle çiziliyor ve bu oluşumun kaçınılmaz olduğu da açık ve net bir şekilde ortaya konuluyordu. (Bkz: kongre beyannamesi orijinal metin, bildiri, madde 8 ve 4).

7- Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum Hemşehriliği'nin Teklif Edilmesi ve Kabulü

14 Ağustos 1919'da Doğu Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyet-i Merkeziyesi bünyesinde yeni bir yapılanmaya gidildi. Kâzım (Yurdalan) Bey yeniden görev aldı.

Kâzım Bey Heyet-i Merkeziye'ye yeniden seçilen arkadaşları Süleyman Necati ve Cevat Beyler ile 24 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı ika-metgâhlarında ziyaret ederek, güncel gelişmeleri değerlendirdiler. Sohbet sırasında söz, Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasına geldi. Mustafa Kemal Paşa, bunun gerçekleşmesi halinde; *“Erzurum'dan mebus seçilmek istediğini ve ihtilal adımını attığı bu tarihi şehri temsil etmek şerefini her yere tercih edeceğinden”* söz etti. Dünyaya geldiği şehri, Selanik'i anlatırken duygulandı. Paşa'yı orada hazır bulunan kişilerden daha iyi kimse anlayamazdı. İşgalden yeni kurtulmuş bir şehrin insanları olarak Mustafa Kemal Paşa'nın acılarını paylaşıyorlardı. Bu sırada Kâzım Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan; *“Erzurum'un geçmişte yetiştirdiği kahramanlar arasına bir kahramanın daha girmesi şerefini bize vermesini ve bunun için de nüfusunu Erzurum'a nakle muvafakat buyurmasını”* rica etti. Kâzım Bey'in yaptığı teklif karşısında oldukça fazla duygulanan Mustafa Kemal Paşa, *“bunu kabul etmeyi bir şeref bildiğini”* ifade etti⁵¹.

Kâzım Bey, içinde bulunduğu şartları en ince ayrıntısına kadar değerlendirebilen ve gerektiği zaman inisiyatifi ele alabilen bir yapıya sahipti. Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan bu ziyarette, konuyu Meclis-i Mebusan seçimlerine getiren bizzat Paşa'nın kendisiydi. Anlaşılan Meclis-i Mebusan'ın yeniden

⁵¹ Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, İstanbul, 1998, s. 112; İsmail Eyüpoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan (1881/2-1962), Erzurum, 2009, s. 301.

açılması için hükümet üzerinde kurulan baskıların, tüm olumsuzluklara rağmen kısa zamanda sonuç vereceğini düşünüyordu. Böyle bir durumda onun için en garanti yer Erzurum'du.

Henüz ne Sivas Kongresi toplanmış ne de İstanbul Hükümeti ile Amasya Görüşmeleri yapılmıştı. Damat Ferit Paşa iktidardaydı ve Millî Mücadele'yi engellemek için elinden gelen her türlü gayreti göstermekteydi. Yapılan bu özel görüşmede mebusluk talebi Mustafa Kemal Paşa'dan gelmişti. Erzurum'da halk üzerinde söz sahibi olan tek sivil kuruluş yeni adıyla Doğu Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'ydı. Ancak onların çalışması ile olası bir seçim dönemi, millî hedefler doğrultusunda yönlendirilebilirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a geldiği ilk günden bu zamana kadar geçen süreçte, her iki tarafta birbirini daha iyi tanıma fırsatına sahip olmuştu. Karşılıklı duyulan güven ve yapılan kader birliği, millî hedeflere varma yolunda tek bağ konumundaydı.

10 Temmuz 1919'da başlayan Heyet-i faale toplantılarından bugüne kadar yakın işbirliği içerisinde çalışmışlardı. Erzurum Kongresi bir dönüm noktasıydı ve başarı ile atlatılmıştı. Bu sonucu alınmasında herkesin payı vardı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın kongre sürecine katkısı büyük olmuştu. Kâzım Bey karşısında bir ülkenin kaderine hükmetmeye başlamış olan kahraman bir kumandan görüyordu. Onun Selanik'ten özlemle bahsetmesi, Erzurum'u Ruslar tarafından işgalini bizzat yaşayan Kâzım Bey'de de derin acılara sebep olduğuna hiç şüphe yoktu. İşte bu duygularla Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum Hemşehriliği'ni teklif etmişti⁵².

Yapılan teklifin resmîyet kazanması için bir gün sonra 25 Ağustos 1919'da Erzurum Heyet-i Merkeziyesi adına resmî bir teklif yazısı hazırlanarak Mustafa Kemal Paşa'ya gönderildi:

“Mücahid-i Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Bu memleketin tarihinde şehrimizin nasıl nurlu bir mevkii varsa Erzurum tarihinde de Zat-ı Ali-i Vatanperverileri, öyle bir mevkii mahsus ihraz eylemişlerdir. Hayat-ı mücahidanelerinde bu suret mühim hatıralara sahip bulunan Erzurum'un evladı miyanında ism-i alilerinin görünmesi bütün hemşehrilerce mucib-i şeref ve mefharat addedildiğinden ve

⁵² Eyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan*, s. 301-302.

maskat-ı re'sleri istila altında bulunduğundan, burada tavattun ile hemşehriliğimizi kabul buyurmanızı istirham eyleriz. Fi 25 Ağustos 1335"⁵³.

Mustafa Kemal Paşa önceden sözlü olarak kabul ettiği Erzurum Hemşehriliği teklifinin kâğıda dökülmüş hali eline ulaştınca cemiyete; "*Şarki Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye azasından*" imzasıyla şu karşılığı verdi:

"Şarki Anadolu Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi'ne,

Erzurum hemşehriliğini teklif suretiyle hakkımda bu kere de izhar buyrulan asar-ı muhabbet ve samimiyetin müteşekkiriyim. Tarihi olan Erzurum'un bu erler yatağının hemşehrileri miyanında bulunmak, acizleri için en büyük saadettir. Erzurum nüfusuna kaydımın icrası için icap eden muameleye tevessül edildiğini beyan ve revabit-i kalbiye ve samimanemi teyid eylerim"⁵⁴.

Mustafa Kemal Paşa bir kez daha kendisine karşı gösterilen sevgi ve samimiyetten ötürü teşekkürlerini sunarak tarihî bir kimliğe sahip bulunan Erzurum'un kahramanlığına atıfta bulundu. Böyle bir şehrin hemşehrisi olmanın mutluluk duyacağını ifade ederek gerekli işlemlere başladığı bilgisini de cemiyete gönderdiği cevap yazısında bildirdi. Nüfus kayıt işlemlerini takip etmesi için Yaver Cevat Abbas Bey görevlendirilmiş ve işlemler tamamlanmıştı.

Kâzım Bey tarafından yapılan hemşehrilik teklifi ile birlikte başlayan sürece başından beri tanık olan Cevat Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum hemşehriliğini sonuç olarak şöyle değerlendiriyordu: "*Türklüğün Anadolu'daki en eski kalesine, en kahraman şehrine, asrın en büyük Türk'ü hemşehri oluyordu.*" Kâzım Bey'in teklifi ile başlayan bu süreç Erzurum için büyük bir onurdu⁵⁵.

⁵³ Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 37; Eyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan*, s. 302.

⁵⁴ Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 37; Eyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan*, s. 303.

⁵⁵ Eyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan*, s. 303.

8- İlk Hükümet: Temsil Heyetinin Oluşturulması

Ağustos'un yedinci günü, Erzurum Kongresi sona erdi ve tüzük gereğince bir temsil heyeti seçildi (24 Ağustos 1919). Meclisin 23 Nisan 1920'de açılışına kadar, Anadolu'nun tek yetkili yürütme kurulu, bir başka ifadeyle geçerli hükümeti olarak faaliyette bulunan ve ilkler şehri Erzurum'da oluşturulan temsil heyeti, ulus egemenliğinin sağlanması yolunda atılan en önemli adımlardan biriydi. Öte yandan temsil heyetini oluşturanlar arasında bir Nakşi Şeyhi'nin, bir Kürt Aşireti Reisinin bazı önde gelen din adamlarının vs. bulunması da, Mustafa Kemal Paşa'nın birleştirici, bütünleştirici ve uzak görüşlü niteliklerinin somut delilleridir.

Her ne kadar Temsil Heyeti'ni oluşturanlar -Sivas Kongresi'ne katılan bazı üyeler dışında- bir araya gelmediyseler de Mustafa Kemal Paşa, aldığı her kararı Temsil heyeti adına almış ve her kararın altına "*Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal*" imzasını atmıştı. Bu da Mustafa Kemal Paşa'nın bu kurulu ne kadar önemseydiğinin ve benimsediğinin bir diğer göstergesidir.

9- Mustafa Kemal'in Erzurum'dan Gönderdiği Mektuplar ve Yorumları

Mustafa Kemal, 1919 Ağustos'u'nun ikinci haftasında, bölgelerinde etkili ve söz sahibi bazı Kürt aşiret reislerine (Mutki'de Hacı Musa Bey ve Garzan'da Cemil Çeto Bey) ve bazı nüfuzlu din adamlarına (Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi, Şeyh Mahmut Efendi, Nurşinli Şeyh Ziyaeddin Efendi vd.) Erzurum Kongresi bildirgesi ile birlikte birer mektup gönderdi. Mustafa Kemal bu mektuplarında özetle; milletin ve vatanın içinde bulunduğu sıkıntıları, zor koşulları, alınan ve alınacak kararları, milletle birlikte milletin bağrında özveriyle çalışmaya karar verdiğini, bütün Doğu Anadolu halkının birleşerek, iç ve dış siyasetini belirleyen kararlar aldığını, milletin birlik olarak gücünü ve kudretini bütün dünyaya göstermesinden başka kurtuluş yolu ve dayanak noktasının kalmadığını önemle belirtiyor ve vatanın bütünlüğü-ulusun bağımsızlığı yolunda kendilerinden yardım ve destek istiyordu⁵⁶.

Bu mektupları Mustafa Kemal'in; "*Ulus bilincinin henüz gerçekleşmediği toplumlarda en bağlayıcı, birleştirici ve bütünleştirici unsurun din olduğu gerçeğini*" bilen olağanüstü bir strateji uzmanı, iyi bir teorisyen olduğunun önemli bir kanıtıydı. Öte yandan bu mektuplar; "*Diyarbakırlı, Vanlı,*

⁵⁶ Konu hakkında bkz: Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Vesika: 47- 53, s. 937-945.

Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı, hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır” diyen Mustafa Kemal’in, din ve etnik ayırım gözetmeden vatanın tüm evlatlarını, bu topraklar üzerinde yaşayan herkesi topyekûn bir kurtuluş için mücadeleye çağırdığının en güzel örneklerinden biriydi. Yine bu mektuplar O’nun, olağanüstü bir dava adamı; birleştirici, bütünleştirici, uzlaştırıcı üstün bir devlet adamı olduğunun en açık birer göstergesiydi:

Belge, 53.

13.8.1919

Aşiret Reislerinden Cemil Çeto Bey’e

Garzan

Efendim;

O yöreden gelen kimselerden aldığım bilgilerden, sizin Yüce Hilafet Makamına ve sonsuza kadar yaşayacak devletimize olan sağlam ve gerçek bağlılığınızın sonucu olarak sevgili vatanımızın düşmanın güttüğü amaçlara karşı korunması konusunda göstermekte olduğunuz yardım ve fedakârlığı öğrenmiş bulunuyorum. Bundan dolayı çok memnun ve müteşekkirim.

Erzurum’a gelmeden önce telgrafla yaptığımız haberleşmemizde, ilk fırsatta oralara gelmek istediğimi bildirmiştım. Ancak durum ve olaylar şimdikiye kadar buna uygun düşmedi. Duymuş olduğunuz ve olacağınız gibi, mütarekeden sonra İtilaf devletleri, devlet ve milletimizin haklarını hiçe sayıp, ülkemizi parçalamak, Doğu illerimizi Ermenilere vermek, batı illerimizden İzmir gibi en bakımlı yerleri Rumlara bırakmak ve Karadeniz kıyılarında bir Pontus Rum devleti kurmak çabasına düştüler. Bir yandan da İngilizler, Diyarbakır ve yöresi halkını aldatarak, türlü türlü şekiller vermeye kalkıştılar. Üçüncü Ordu Müfettişliğim sırasında, düşmanların bu haince girişimlerine engel olmaya karar verdim. Bunun için gerekli girişimlerde bulundum. İstanbul’da tutsak durumda bulunan İstanbul Hükümeti’nin bazı üyeleri milletten kuvvet almak konusunda gevşek davranışlarından, yabancılar gözünde etkisiz kaldılar. Benim millet ve vatan yolunda çalışmalarım düşmanlarımızın elbette hoşuna gitmedi. Beni Anadolu’dan İstanbul’a çağırmak istediler. Ben de sonuna kadar milletle birlikte milletin bağrında çalışmaya karar verdiğimden, hemen askerlikten çekildim.

Bildiğiniz gibi, Anadolu ve Rumeli'nin bütün illerinde Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Doğu Anadolu illerinin ve bir ile bağlı olmayan sancaklarının temsilcilerinden oluşmak üzere Erzurum'da bir kongre toplandı. Böylece bütün Doğu Anadolu halkı birleşti. İç ve dış siyasetini belirleyen önemli kararlar aldı ve bir de tüzük yaptı. Bunlardan size de gönderiyorum.

Birkaç güne kadar, Bütün Batı Anadolu ve Rumeli illeri temsilcilerinin katılacağı Sivas'ta genel bir kongre toplanacaktır. Böylece bütün millet tek vücut olarak haklarını savunacak duruma gelecektir. Milleti bir bütün olarak, gerek içte gerek dışta temsil etmek üzere bir Heyet-i Temsiliye seçilmişti ki, bu heyette ben de varım. Tanrı'nın izniyle yakında Mebuslar Meclisi toplanacak ve ülkenin her türlü haklarını savunmaya yeterli güçte bir hükümet işbaşına geçecektir. Milletın gösterdiği bu birlik ve kudret sayesinde bütün yabancı devletler, İngilizler, Amerikalılar, Fransızlar, İtalyanlar, kısaca hepsi, vatan ve milletimize saygı göstermeye başladılar. İnşallah mutlu bir sonuca ulaşılabacaktır.

Doğu Anadolu'daki cemiyetlerin birleşmesiyle kurulan "Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti"nin yoğun çalışmalarıyla devletimizin bağımsızlığını ve vatanımızın bütünlüğünü sağlayacağından hiç şüphe etmiyorum. Siz, Cemiyetimizin en önemli üyelerindensiniz. Fedakârlık ve çabalarınızla sunduğum tüzük hükümlerine göre, o yörede kısa zamanda teşkilatın kurulacağına ve İngilizlerin milletimizi parçalamaya ve yurdumuzu Ermeni ayakları altında çiğnetmeye yönelik düzen ve politikalarına meydan verilmeyeceğine inanıyorum.

Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere geçici olarak Sivas'a gideceğim. Ondan sonra yeniden Erzurum'a geleceğim. Gözlerinizden öper, oradaki bütün yurttaşlarımıza özellikle selam ederim Efendim.

Üçüncü Ordu Eski Müfettişi

Mustafa Kemal⁵⁷.

Belge, 49.

Mektup

13.8.1919

⁵⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III (1919-1927), Belgeler, Yayına Hazırlayan: İsmet Gönülal, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, Belge: 53, s. 28-29.

Şırnaklı Abdurrahman Ağa Hazretlerine

Derşevli Ömer Ağa Hazretlerine

Muşarlı Resul Ağa Hazretlerine

Vatansever Efendim;

Sizlerin, Yüce Halifelik Makamına ve Saltanata olan bağlılığınız ve kutsal vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine kesinlikle razı olmayacağınız hepimizce bilinmektedir. Bugüne kadar göstermiş olduğunuz fazilet örneklerini yakından bildiğim için, sizleri vatan ve millet için çalışmak konusunda hayatlarını adanmış olan vatanseverlerin başında göreceğime güveniyorum. Erzurum Kongresi 'nce düzenlenen bildiri ve tüzüklerden ilişkide yeterince gönderiyorum. Teşkilatın o yörede çabuk ve kimseyi kırmadan ve incitmeden kurulması ve düşmanın zararlı propagandalarına kesinlikle engel olunmasını, bizlerce bilinen hamiyet ve fedakârlığınızın sonuçlarını inanç ve güvenle bekler, gözlerinizden öperim efendim.

Üçüncü Ordu Eski Müfettişi

Mustafa Kemal⁵⁸.

Belge, 48.

13.8.1919

Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretlerine

Bitlis

Faziletli Efendim;

Sizin Bitlis 'te olduğunuzu sanıyorum. Bu kez aldığım bilgi üzerine bunun doğruluğu da anlaşıldı. Yüce Hilafet ve Saltanatın, vatan ve milletimizin içinde bulunduğu zor durumu sizce de bilinmektedir. Milletimizin bugünkü felaketin içinden çıkacağı güne kadar, milletle birlikte ve milletin içinde, çalışmaktan ve millete kendimi adamaktan başka vatanseverce bir yol olamayacağı görüşüyle hemen askerlikten çekildim. Çünkü resmî makam ve görevim buna engel oluyordu.

Bugün için tek kurtuluş yolu, milletin birliğini bütün dünyaya göstermek ve kutsal haklarımızı, milletin ortaya koyacağı güçle kurtarmaktır.

⁵⁸ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Belge: 49, s. 26.

Erzurum Kongresi'nce kararlaştırılan ilkeleri, ekte gönderiyorum. O yörede gereğinin yapılmasınının buyrulmasını, düşmanlarımızın her türlü zararlı fikirler aşulamalarına engel olmanız, bizce bilinen yüksek hamiyetinizden ve vatanseverliğinizden beklenir. Saygı ve sevgilerimi sunarım Efendim Hazretleri

Üçüncü Ordu Eski Müfettişi

Mustafa Kemal⁵⁹.

Belge, 51.

13.8.1919

Şeyh Mahmut Efendi Hazretlerine

Faziletli Efendim:

Yüce Hilafet ve Osmanlı Saltanatı Makamına olan gerçek bağlılığınız ve sevgili vatanımız için beslediğiniz yakın ilginiz herkesçe bilinmekte ve kabul edilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın kötü sonucu, düşmanlarımıza çok fırsatlar verdiğinden, mütarekeden beri devlet, millet ve vatanımıza uygun görülen saldırı ve kıyımlar, dayanılamayacak ve kabul edilemeyecek bir ölçüye varmıştır. Hilafet ve Saltanatın yıkılmasına, yurdumuzun Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına boyun eğecek hiçbir Müslüman düşünülemez. Düşmanlarımızın her yandaki teşebbüsleri hep vatanın parçalanması ve milletimizin esir edilmesi amaçlarına yöneliktir. Gücünü millettten alamayan ve tutsak durumda bulunan İstanbul Hükümeti güçsüzlükten öteye bir durum göstermemektedir.

Milletin birlik olarak gücünü ve kudretini bütün dünyaya göstermesinden başka kurtuluş yolu ve dayanak noktası kalmamıştır. Bu nedenle ben, resmî görev ve unvanımın, bu yolda çalışmama engel olduğunu görerek, hemen askerlik mesleğinden çekilerek yurdumuzun ve milletimizin tam olarak kurtuluşuna kadar, onunla birlikte ve milletin içinde çalışmaya karar verdim. Sizin gibi fedakâr, yurtsever dindaşlarımın benimle birlikte çalışacaklarına inanıyorum. Bu defa Erzurum Kongresi'nce karar verilen bildiri ve tüzüklerden yeterince gönderiyorum. O yörede millî teşkilatın yaygınlaştırılıp güçlendirilmesi için yoğun çaba harcamanızı rica ederim. Yakında Sivas'ta toplanacak olan genel bir kongre ile de

⁵⁹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Belge: 48, s. 26.

daha yararlı kesin sonuçlar elde edileceği inancındayım. O bölgede İngilizlerin aldatıcı propagandalarının önüne geçilmesi çok gereklidir. Yüce tanrı hepimizi başarıya ulaştırsın. Gözlerinizden öperim efendim.

Üçüncü Ordu Eski Müfettişi

Mustafa Kemal⁶⁰.

SONUÇ: ERZURUM'A VEDA (29 Ağustos 1919)

3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen ve Erzurumlular tarafından büyük bir coşku ile karşılanan Mustafa Kemal Paşa, halk ile bütünleşerek, az zamanda çok ve büyük işler yapmıştı. Gücünü halktan alan Erzurum Kongresi gerçekleşmiş, alınan kararlarla Doğu Anadolu'nun birliği ve bütünlüğü sağlanmıştı. Yaklaşık iki aydan beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Erzurumlular tarafından çok seviliyor ve kendisine her türlü desteği veriyordu. Ancak Erzurum'da alınan kararların tüm ülkeye yaygınlaştırılması, millî birlik ve beraberlik ruhu içinde topyekûn bir kurtuluşun zamanı gelmişti. Mustafa Kemal Paşa elli yedi gündür Erzurum'daydı ve Sivas Kongresi'nin toplanmasına az bir zaman kalmıştı. Artık Erzurum'dan ayrılma vakti yaklaşmıştı.

Yolculuk için üç şey lazımdı: Araç, Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhının nakli, Temsil Heyeti üyeleri ile sivil karargâhın yol ve beslenme masraflarını karşılayacak para. Büyük eksiklikleri bulunmasına rağmen üç tane otomobil vardı. Ancak karargâhın taşınması için yeterli değildi ve araç kiralınması gerekiyordu. Sadece nakil için değil, yol boyunca yapılacak harcamalar ve Sivas'a gittiklerinde de paraya ihtiyaç bulunmaktaydı. Her çareye başvurulmuş fakat bir çözüm yolu bulunamamıştı.

Hem Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresi hem de Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi çaresizlik içindeydi. Şimdiye kadar her türlü zorluğun üstesinden gelmeyi başaran bu insanlar, söz konusu para olunca herhangi bir çözüm üretemiyorlardı. Cevat Dursunoğlu'nun anlattıklarına göre; bu sırada beklenmedik bir gelişme oldu:

“Heyet-i Faale azasından Emekli Binbaşı Süleyman Bey, Hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamıyla kâmil bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey. Nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek ‘çocuklar ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş, dokuz yüz liram var. Ben

⁶⁰ Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Belge: 51, s. 27.

*altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allah'ın rızasından, milletin selametinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimi ne paşa ne de başka hiçbir kimse bilmeyecek. İleride Müdafaa-ı Hukuk'un parası olursa verirsiniz. Olmazsa helal olsun. Ben devletin verdiği tekaüt aylığı ile geçinir giderim' dedi. Hepimizin gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük adam bizi o günkü en büyük kaygılarımızdan kurtarmıştı."*⁶¹

Cevat Bey anılarında Süleyman Bey'in dokuz yüz lira getirdiğini ve bunun üzerine de kendi aralarında topladıkları yüz lirayı bu paraya ekleyerek yine Kâzım Bey'in aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiklerinden söz etmekteydi⁶². Bu durum Millî Mücadele'nin ne şartlar içerisinde kazanıldığı'nın bir göstergesiydi. Heyet-i Merkeziye'nin içerisinde Kâzım Bey dâhil olmak üzere diğer üyeler ancak imkânlarını zorlayarak yüz lira çıkarabilmişlerdi.

Kâzım Bey, parayı Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırdığında elbette nasıl tedarik edildiği hususunda bir açıklama yapmıştı. Ancak Süleyman Bey'in bu konu ile ilgili isteğini de hiç şüphe yok ki Mustafa Kemal Paşa'ya iletmişti. Yani bu konu her iki taraf arasında bir sır olarak kalacaktı. Mustafa Kemal Paşa bu sırrı hiç kimse ile paylaşmayacaktı.

Kâzım Bey, bin lirayı Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ettikten sonra cemiyyet merkezine dönmüş ve Paşa'nın bundan çok memnun olduğunu sevinçle arkadaşlarına anlatmıştı. Bu sır yıllar sonra Cevat Dursunoğlu'nun yazdığı hatıralarında ortaya çıkacaktı.

Gerek duyulan paranın temin edilmesinden sonra yol için hazırlıklar tamamlanmış ve Erzurum'dan ayrılma vakti gelmişti. Kâzım Karabekir Paşa Sivas'ta III. Kolordu Komutanı Miralay Selahattin Bey'e 28 Ağustos 1919'da gönderdiği telgrafta, yapılan son düzenleme ile Doğu Anadolu adına Sivas'taki genel kongreye temsil Heyeti üyelerinden kimlerin katılacaklarını ve kafiyle bulunanların isimlerini belirterek, üç otomobil ve bir kamyon ile hareket edileceğini ifade ediyordu. Diğer taraftan Kâzım Karabekir Paşa, Sivas

⁶¹ Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, s. 111; Eyüpoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan, s. 314-315.

⁶² Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, s. 111; Eyüpoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan, s. 315.

kafilesine yiyecek içecek, silah ve cephane de temin etmişti. Böylece yola çıkılması için hiçbir engel kalmamıştı.

29 Ağustos sabahı Mustafa Kemal Paşa, beraberlerindekiyle birlikte, kendisinde unutulmaz hatıralar bırakan Erzurum'dan ayrıldı. 3 Temmuz'da Erzurum'a geldiğinde coşku ile karşılanan Mustafa Kemal Paşa, yine benzer bir törenle uğurlandı.

Erzurumlular yollara dökülmüştü. Genç, yaşlı herkes Mustafa Kemal Paşa'nın buradaki varlığına iyiden iyiye alışmıştı. Sevinç ve hüznün bir arada yaşanıyordu. Birçok sorunun üstesinden birlik ve beraberlik ruhu ile gelinmişti. Artık kurtuluşun yol haritası çizilmişti. Mustafa Kemal Paşa kendisine her konuda destek olan dava arkadaşları ve hakla vedalaşmaya başladı. Kâzım Karabekir Paşa ile vedalaşırken duygusal anlar yaşandı.

KAYNAKÇA

- Adıvar, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1987.
- Akbulut, Dursun Ali, "Erzurum Kongresi'nin Son Günü", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, I/3, Erzurum, 1989, s. 42-49.
- Akbulut, Dursun Ali, **Albayrak Olayı**, Erzurum, 1991.
- Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, I, İstanbul, 1976.
- Alptekin, Coşkun, "Erzurum Kongresi", **Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi**, I/1, Erzurum, 1978, s. 36-42.
- Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri**, Ankara, 1982.
- Baykal, Bekir Sıtkı, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Ankara, 1969.
- Baykal, Bekir Sıtkı, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Atatürk Konferansları III (1969)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s. 109-138.
- Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1983.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953.
- Dursunoğlu, Cevat, **Millî Mücadele'de Erzurum**, Ankara, 1946.
- Eyüpoğlu, İsmail, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı: Kâzım Yurdalan (1881/2-1962)**, Erzurum, 2009.
- Goloğlu, Mahmut, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968.
- Kâzım, Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988.

- Kandemir, Feridun, **Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay**, İstanbul, 1965.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, Ankara, 1988.
- Kemal Atatürk, **Nutuk**, I (1919-1920), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- Kemal Atatürk, **Nutuk**, III (1919-1927), Belgeler, Yayına Hazırlayan: İsmet Gönülal, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.
- Kılıç, Selami, "Mustafa Kemal Atatürk ve Erzurum", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, II/1, Erzurum, 1997, s. 77-97.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Ankara, 1993.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Kâzım Karabekir**, Ankara, 1991.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü", **BTTD**, S 35, (Ağustos-1970), s. 11-15.
- Onar, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, I, Ankara, 1995.
- Selek, Sebahattin, **Anadolu İhtilâli**, İstanbul, 1976.
- Sertoğlu, Mithat, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**.
(**BTTD**), S 14, (Kasım-1968), s. 5-9.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, İstanbul, 1991.
- Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Ankara, 1991.
- Ali Türkgeldi, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948.

